

М. С. Кельман

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права

ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© Кельман М. С., 2016

Розглянуто стан і значення юридичних конструкцій у праві і правознавстві, а також перегляд їх ролі у контексті методу правознавства і предмета юридичної науки як власного змісту права.

Ключові слова: наука, право, методологія, юридичні конструкції, юридична техніка.

М. С. Кельман

ЮРИДИЧЕСКИЕ КОНСТРУКЦИИ КАК ЭЛЕМЕНТ ЮРИДИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассматривается состояние и значение юридических конструкций в праве и правоведении, а также пересмотр их значения в контексте метода правоведения и предмета юридической науки как собственного содержания права.

Ключевые слова: наука, право, методология, юридические конструкции, юридическая техника.

M. S. Kelman

LEGAL STRUCTURES AS AN ELEMENT OF LAW

The article deals with the state and essence of legal constructions in law and jurisprudence and also viewing their role in the context of jurisprudence method and the subject of juridical science and the law of its proper sense.

Key words: Science, law, methodology, legal constructions, juridical technology.

Постановка проблеми. Для сучасного правознавства, яке розвивається у період важливих перетворень українського суспільства, методологічні дослідження юридичних конструкцій набувають особливого значення. Саме цим зумовлена необхідність аналізу осмислення юридичної техніки.

Стан дослідження. На монографічному рівні проблема юридичної техніки представлена працями Г. І. Муромцева, В. С. Ковальського, І. П. Козінського, Т. А. Доценко, В. П. Нагребельного, В. М. Селіванова.

Правда, говорити про масове захоплення юристами цією проблематикою важко. У будь-якому випадку кількість досліджень, які б спеціально вивчали методологію юридичних конструкцій, на жаль, доволі обмежена.

Виклад основного матеріалу. Юридичні конструкції завжди привертала увагу юристів, незалежно від їхніх дослідницьких інтересів, належності до тієї чи іншої наукової школи. Проте вітчизняна доктрина ототожнила юридичні конструкції виключно з напрямком правознавства, який у нашій літературі традиційно вважався другорядним, і з юридичною технікою. В останні роки оцінки починають істотно змінюватися. Правила юридичної техніки все більше наповнюють зміст правової культури, яка встановлюється у країні [1, с. 14].

У категоріальному складі правових досліджень юридична техніка стверджується і отримує розгорнуте осмислення, мабуть, лише у XIX ст. У будь-якому разі як самостійний предмет дослідження юридична техніка була виділена, наскільки нам відомо, Р. Ієрінгом. Відтоді ставлення до юридичної техніки, розуміння її сутності та значення було доволі неоднозначним. Діапазон точок зору з цього питання завжди був винятково широким: від ототожнення юридичної техніки і позитивного права, тобто розгляду позитивного права як техніки особливого роду, до обмеження її рамками однієї із сфер юридичної діяльності, як правило, законодавчої [2, с. 26]. Проте, незалежно від бачення ролі юридичної техніки у праві і правознавстві, ця сфера юриспруденції здавна привертала увагу дослідників. Цікавим у цьому відношенні може виявитися таке висловлювання Р. Штаммлера: “Так може статися, що про результати її роботи буде обґрунтовано сказано, що Кант говорить про коментатора творів письменника-теоретика: перший, віддано досліджуючи їх, може врешті-решт краще зрозуміти автора, аніж цей останній розуміє себе сам. З особливою силою, однак, може проявитися це також при юридичному дослідженні” – і далі, оцінюючи сучасну йому технічну юриспруденцію: “Вона чудово зуміла ґрунтовно переорати належний їй історичний матеріал нашого права, зборонити його і іноді (подібно до “шукача скарбів” у Бюргера) просіяти землю крізь решето” [3, с. 124–126]. Певну “другорядність” цій проблематиці надали у нашій юридичній літературі 1960-х – 1980-х років. Досліджуючи еволюцію розуміння юридичної техніки радянським правознавством, Г. І. Муромцев доходить висновку, що переважно у 60-х роках XX ст. саме такий підхід стає “канонізованим” у нашій науці. На думку автора, це пов’язано із запереченням радянською правовою доктриною ідеї окремішнього права [4, с. 32–33]. Причому сфера досліджень фактично звужується до розгляду прийомів і правил викладу змісту, розробки, оформлення, публікації і систематизації нормативних актів, тобто до техніки законодавчої діяльності. Можна сказати, що в такому розумінні статус юридичної техніки, по суті, наближається до сфери, яка називається дипломатикою (актовим джерелознавством) [5, с. 4].

Останніми роками у зв’язку зі зміною у нашому суспільстві статусу юридичної діяльності, поверненням правознавців до дореволюційної і світової юридичної думки спостерігається помітне зростання інтересу правознавців до питань юридичної техніки. Відповідно починає актуалізуватися й проблема юридичних конструкцій. Перегляд ролі та значення юридичної техніки у праві і правознавстві, що сьогодні відбувається, створює сприятливі умови й для переосмислення юридичних конструкцій у межах цього підходу. Проте для цілей нашого дослідження виправдано помістити юридичні конструкції в інші дослідницькі рамки і розглянути їх у контексті методу правознавства і предмета юридичної науки, власного змісту права [6, с. 221–225].

У найновіших дослідженнях принципово відходить від технічного розуміння юридичних конструкцій С. С. Алексєєв, котрий розглядає їх як “органічний елемент власного змісту права, що на початках народжується спонтанно, в самому житті, в практиці у результаті процесу типізації. Причому ключовий, визначальний елемент саме власного його змісту (або структури), коли він виходить із стану початкових, примітивних форм і отримує розвиток як самостійний і доволі своєрідний феномен людської цивілізації, що має свій особливий зміст” [7, с. 39]. Значення юридичних конструкцій, на думку автора, є таким великим, що “власний розвиток права, його самобутня історія – це під певним кутом зору (найважливішим для правознавства) багато у чому і є історія становлення і вдосконалення юридичних конструкцій. Відповідно переваги тієї чи іншої юридичної системи – це значною мірою досконалість характерних для неї юридичних конструкцій” [8, с. 40]. Розуміння юридичних конструкцій як власного змісту права, окрім окреслення нових евристичних горизонтів юридичного дослідження, видається надзвичайно плідним для подолання

ставлення до права як до форми, що не має власної історії, власного змісту, яке склалось у межах парадигми соціально-економічного детермінізму.

Прагнучи звільнитися від детерміністичної методологічної установки, С. С. Алексєєв як вихідний пункт своїх міркувань вводить уявлення про правову ситуацію як про “ситуацію, яка вимагає для свого вирішення права” [9, с. 25]. Історично такі ситуації, на думку автора, виникають через природні відмінності інтересів людей у процесі співіснування. Отримуючи своє вирішення, ці ситуації починають існувати у нерозривній єдності зі способами їх вирішення. Така нерозривна єдність ситуації і способу її вирішення породжує, відповідно до логіки дослідника, звичай. Звичай, як і інші архаїчні регулятори, вбудовані у релігійні, міфологічні та інші системи, належить ще до правового стану суспільства. Роль його вбачається у тому, що звичай фіксує спосіб вирішення типових ситуацій, і в цьому плані стає нормою. Правом, натомість, звичай може стати лише тоді, коли слугує підставою рішення певної публічної влади стосовно певної ситуації [10, с. 42]. Тут цільова діяльність суб’єктів вирішення ситуацій з відбору відповідних засобів раціоналізує цю діяльність і виникає можливість відокремити засоби вирішення від конкретних ситуацій, тобто виникає прецедент. Врешті обрана логіка приводить автора до висновку, що, коли відбувається перехід від прецедента до встановлення раціонально обґрунтованих норм вирішення ситуацій у дійсному часі і у майбутньому, тоді і з’являється закон [11, с. 43].

Цей виклад погляду С. С. Алексєєва загалом спрощує позицію дослідника, однак цілком задовольняє мету, щоб показати, як у рамках позитивного підходу до права створюється те, що називалося “предметною точкою зору на об’єкт”. Інакше кажучи, будеться відповідно до норм позитивної науки теорія права, предмет якої вже помітно відрізняється від традиційно існуючого у нашому правознавстві. Це означає, наприклад, що, у межах цього предмета, певні звичні для нашої теорії права пояснення правової дійсності повинні бути переглянуті. Зокрема, традиційно “двофокусне” інституціональне уявлення права “відносини-норма” вимагає тут переведення у “трифокусний” вид “відносини-конструкція-норма”. Причому юридична конструкція отримує “прописку” і щодо відносин, як його сформована (обрана) типова модель, і щодо норм, як їх позитивне закріплення. Тут цікаво зазначити, що М. Вартофський фіксує поширення подібного ставлення до моделей “взагалі”. “У дебатах про моделі їм відводиться проміжне місце. З одного боку, їх не вважають “повноцінними громадянами” світу реальних об’єктів і процесів; в кращому випадку їх розглядають тільки як “громадян другого сорту” через їх співвіднесеність із реальним світом. З другого боку, їм відмовляють у повному рівноправ’ї з істинами когнітивного світу, відводячи їм функцію інструмента пізнання і вважаючи їх лише “підпорками знання”, “помічниками уяви”, “засобами висновку”, “евристичними пристроями”, “структурами для впорядкування даних” тощо. У цьому сенсі юридичні конструкції стають особливим способом зв’язку, що забезпечує відповідність приписів позитивного права природі регульованих відносин. Це, своєю чергою, вимагає відповідного коригування уявлень про пізнання законів суспільних відносин і їхнє вираження у законах юридичних, оскільки і тут між науковим законом і законом юридичним виникає “інженерний посередник” – юридична конструкція. У сферу практики ці теоретичні уявлення можуть трансформуватися, наприклад, як вимога розроблення не тільки концепції, але й юридичної конструкції закону, де концепція задає цільове призначення та соціальні змісти конкретного закону, а юридична конструкція забезпечує їх структурну цілісність і функціональну єдність, а також інструментальну “вписаність” у систему нормативних актів.

У цій роботі важливо звернути увагу і на можливість інтерпретації юридичних конструкцій у контексті проблеми методу юридичного дослідження, специфіки юридичного мислення. При цьому у межах викладеного уявлення про метод правознавства юридичні конструкції мають бути зараховані до спеціально-юридичних засобів дослідження права.

Варто сказати, що відношення до юридичних конструкцій у контексті методу юридичного дослідження має доволі давню традицію. У деяких класифікаціях навіть називається “ціла правознавча школа – школа конструктивної юриспруденції (друга половина XIX ст.)” [13, с. 316]. У правознавстві кінця XIX ст., послідовно розглядаючи правознавство як позитивну науку, бачення в юридичних конструкціях особливостей юридичного мислення різко заперечує Н. М. Коркунов.

У сучасній літературі, мабуть, найґрунтовніші розробки проблеми належать А. Ф. Черданцеву. Звернувшись до теми ще у 1970-х роках [14, с. 83], автор концептуалізує юридичні конструкції не тільки у власне теоретичному, але й у методологічному плані. Необхідність такого способу досліджень не підлягає сумнівам вже тому, що, окрім аргументів позитивно-теоретичного характеру, А. Ф. Черданцев посилює свою позицію зверненням до відповідних методологічних засад.

Окреслюючи категоріальні межі свого розуміння юридичних конструкцій, А. Ф. Черданцев пише: “Різновидом моделей у правознавстві є юридичні конструкції – ґносеологічна категорія, інструмент, засіб пізнання правових явищ. Юридична конструкція – це модель урегульованих правом суспільних відносин або їх окремих елементів, що слугує методом пізнання права і суспільних відносин, врегульованих ним” [15, с. 131]. При цьому основним у юридичній конструкції для автора є її модельний статус, те, що юридична конструкція репрезентує врегульовані правом суспільні відносини за принципом відображення. Звідси, за А. Ф. Черданцевим: “...юридична конструкція як ідеальна модель врегульованих правом суспільних відносин або їх елементів є формою відображення дійсності. Вона відображає суспільні відносини або їхні елементи” [16, с. 132]. Таке розуміння юридичної конструкції легко погоджується з її предметною інтерпретацією, тобто віднесенням юридичної конструкції до предмета юридичної науки, оскільки одна з властивостей моделей, що відзначаються у роботі, – це їхня здатність заміщати об’єкт дослідження так, що їх вивчення дає можливість отримати нову інформацію про сам об’єкт [17, с. 124].

Водночас з методологічних позицій викладений підхід до розуміння юридичних конструкцій, на наш погляд, може набути істотного розвитку. Зокрема, щодо розмежування нормативного і ґносеологічного планів юридичних конструкцій. Це розмежування представлене А. Ф. Черданцевим як нормативні і теоретичні юридичні конструкції. “Юридичні конструкції, – відзначає автор, – які знаходять певне закріплення і вираження у нормах права, можна назвати нормативними юридичними конструкціями, на відміну від теоретичних юридичних конструкцій, що використовуються правовою наукою як метод пізнання права” [18, с. 150]. Проте “закріпленість” у юридичних нормах ще не є достатнім критерієм точного відмежування нормативних конструкцій від теоретичних. На це, по суті, вказує і сам дослідник. “Безперечно, між нормативною юридичною конструкцією і юридичною теоретичною конструкцією, – пише А. Ф. Черданцев, – немає грані, яка б цілком відокремлювала одну від іншої. Це природно, тому що юридична наука об’єктом вивчення має норми права, а отже, і ті нормативні юридичні конструкції, які так чи інакше закріплені і виражені у нормах права. Нормативна юридична конструкція може знаходити своє вираження у конструкціях юридичної науки, і навпаки, конструкції юридичної науки можуть перетворитися на юридичні конструкції. Здебільшого ті й інші збігаються. Точніше, можна говорити про єдину юридичну конструкцію, що використовується з різною метою, здійснює різні функції: ґносеологічну і нормативну” [19, с. 150].

Неважко зауважити, що розмежування юридичних конструкцій як нормативних і теоретичних проводиться залежно від плану їх розгляду і звернення до відповідних функцій. Якщо юридична конструкція виражається, наприклад, в організації нормативного матеріалу, і через це є фактором певного регулятивного впливу, то її потрібно розцінювати як нормативну, а якщо та сама конструкція використовується у ґносеологічному відношенні, вона повинна інтерпретуватися як теоретична. З методологічних позицій вбачаються і деякі додаткові можливості такого підходу до проблеми. Насамперед у відношенні розмежування нормативної юридичної конструкції як елемента власного змісту позитивного права і юридичної конструкції як одиниці юридичного мислення, методу юридичного дослідження.

Можна припустити, що як елемент змісту позитивного права юридичні конструкції працюють у просторі правового регулювання незалежно від їхнього відображення теоретичною свідомістю. У принципі, мислимим є існування в праві юридичних конструкцій, що не мають відповідного теоретичного подання. Зокрема, Рудольф Ієрінґ писав: “Повільно і важко прокрадається свідомість у галузь права, і навіть за високої зрілості науки багато що ховається від її погляду. Якою б значною не була досконалість класичних римських юристів, але все ж таки і в їх час були правові положення, які існували, але ними не були усвідомлені, і які були розкриті тільки зусиллями

сучасної юриспруденції; я називаю їх прихованими правовими положеннями”. І далі, відповідаючи на питання про можливість застосування положень права без їх фактичного усвідомлення, автор продовжує: “Замість будь-якої відповіді ми вкажемо на закони мови. Вони щоденно застосовуються тисячами людей, які ніколи нічого про них не чули, і навіть людина освічена не завжди усвідомлює їх цілком; де бракує свідомості, там її заміняє почуття, граматичний інстинкт” [20, с. 25]. Отже, за оцінкою Р. Іерінга, у римському праві існували певні правові положення як певна реальність, не усвідомлена юристами на теоретичному рівні. Із загальнотеоретичних позицій на таку можливість вказує і А. Ф. Черданцев, також оцінюючи такий стан справ переважно як такий, що належить історії: “Історично, мабуть, раніше виникла нормативна конструкція, виражена у нормах права...”, “конструктивне вираження норм щойно виниклого права не було свідомим, а складалося стихійно” [21, с. 150–151].

Отже, як мінімум, ретроспективно відзначається можливість існування в позитивному праві положень, юридичних конструкцій, що не мають відповідного наукового усвідомлення, складаються стихійно і “працюють” латентно. Важливо підкреслити, що “стихійність” складання і “латентність” існування юридичних конструкцій тут повинна розумітися щодо наукової, теоретичної правосвідомості, але не щодо юридичної свідомості загалом. У професіональному мисленні юристів юридичні конструкції, мабуть, присутні завжди вже через те, що юридична практика – це завжди цільова діяльність, яка охоплюється правосвідомістю. Питання полягає лише у тому, як і на якому рівні вони осмислюються, і, отже, наскільки адекватно і ефективно використовуються їхні можливості. Водночас навіть із суто логічних підстав важко визнати можливість стихійного формування юридичних конструкцій виключно фактом історії. Звісно, у сучасному праві цей процес радше вже не має такого значення, як у минулому. Тим більше, що сучасне ставлення до правового регулювання характеризується все більшою увагою до його раціоналізації [22, с. 45]. Однак і підстав виключити його зовсім немає. У протилежному випадку довелося б відмовити у конструктивності професійному правовому мисленню, “працюючому” у межах юридичної практики. Вважаємо, що й сьогодні у межах юридичної практики не виключається формування відповідних юридичних конструкцій, щоправда, можливо вже не як завершених нормативних схем правового регулювання, але як конкретних “зразків” практичних рішень ситуації у межах застосування чинного законодавства. За першого наближення можливість існування такого “доповнюючого” (“компенсаторного”) юридичного конструювання побачимо, наприклад, під час визначення правового інтересу суб’єкта морального збитку, втраченої вигоди тощо. Ще більшою мірою це можна припустити під час застосування права за аналогією.

Уявляється, що, наприклад, за аналогії права, виносячи конкретне рішення на основі загальних засад і принципів права, суд неминуче створює конкретну юридичну конструкцію вирішення справи, яка в подальшому може бути основою для формування відповідної конструкції у законодавстві. Подібну роль, як відомо, відіграють й узагальнення юридичної практики, здійснювані вищими законодавчими органами. У процесі такого узагальнення, судячи з усього, також створюються певні “схеми” вирішення юридичних ситуацій, які допустимо інтерпретувати як своєрідні юридичні конструкції. Отже, можна припустити, що юридичні конструкції, які формуються у практиці щодо рівня науково-теоретичного осмислення, можуть мати неоднаковий регулятивний статус. Зокрема, це “компенсаторні” конструкції конкретних юридичних рішень і “типові” конструкції вищих правозастосовних органів. У подальшому, отримуючи відповідне наукове осмислення і теоретичну розробку, такі конструкції можуть набувати завершеного вигляду і бути модельною основою для формування відповідного законодавчого акта або внесення змін у чинний закон.

Висновки. Що ж стосується ролі юридичних конструкцій загалом, то незалежно від контексту їхнього розгляду – або як засобу організації нормативного матеріалу, або як одиниць власного змісту права – варто визнати, що вони здатні чинити вплив на зміст і організацію самої юридичної діяльності. Одразу зауважимо, що організація юридичної діяльності процесуальним правом – це, в нашому розумінні, організація спеціальних юридичних процедур, але не діяльності.

Л. М. Кельман розглядає ці процедури як форми, зокрема правозастосувальної практики. За певного розгляду діяльність не може вичерпуватися процедурами, вона включає їх як один з елементів поряд з цілями, завданнями, засобами тощо [23, с. 244]. Загалом можна сказати, що процесуальне законодавство нормує не стільки юридичну діяльність, скільки задає правила здійснення конкретних юридичних операцій і форму дій. Власне діяльність у цих уявленнях нормується засобами іншого типу. Якраз юридичні конструкції й можуть розглядатися як один із засобів такого нормування – нормування не формального, через сформульовані правила юридичної діяльності, а змістовного – як імперативна логіка права. У цьому сенсі відтворення юридичних конструкцій як культурних норм юридичної діяльності у процесі законотворчої, професійної юридичної діяльності може розглядатися і як умова відтворення самої юридичної діяльності з погляду її природи і змісту.

1. Селіванов В. М. *Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: моногр.* / В. М. Селіванов. – К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2002. – С. 14. 2. Муромцев Г. И. *Юридическая техника: некоторые аспекты содержания понятия* // *Проблемы юридической техники* / Г. И. Муромцев. – Нижний Новгород, 2000. – С. 26. 3. Штамлер Р. *Сущность и задачи права и правоведения* / Р. Штамлер. – М., 1908. – С.124–126. 4. Максимов С. И. *Правовая реальность: опыт философского осмысления* / С. И. Максимов. – Х.: Право, 2002. – С. 4. 5. Хайдеггер М. *Время картины мира* // *Новая технократическая волна на Западе* / М. Хайдеггер. – М.: Прогресс, 1986. – С. 221–225. 6. Алексеев С. С. *Право на новом пороге тысячелетия. Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда для современной эпохи* / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 2000. – С.39. 7. Ковальський В. С., Козінцев І. П. *Правотворчість: теоретичні та логічні засади* / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 30–31, 150–151. 8. Доценко Т. А. *Сущность юридических конструкций* // *Проблемы юридической техники* / Т. А. Доценко. – Нижний Новгород, 2000. – С. 316. 9. Черданцев А. Ф. *Юридические конструкции и их роль в науке и практике* // *Правоведение*, 1972. – №3. – С. 83. 10. *Нагребельний В. П. Законодавча техніка та ефективність законотворення в Україні / Парламентаризм в Україні: теорія та практика* / В. П. Нагребельний. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 131. 11. *Иеринг Р. Дух римского права* / Р. Иеринг. – М.: Изд-во “Медум”, 1999. – С. 25.

REFERENCES

1. Selivanov V. M. *Pravo i vlada suverennoyi Ukrayiny: metodolohichni aspekty. Monohrafiya* [The Law and the Authority of Sovereign Ukraine: Methodological Aspects]. Kiev, In Yure Publ., 2002. p. 14. 2. Muromcev G. I. *Juridicheskaja tehnika: nekotorye aspekty sodержaniya ponjatija*. [Legal Technology: Some Aspects of the Notion]. Nizhnij Novgorod, 2000. p. 26. 3. Shtamler R. *Sushhnost' i zadachi prava i pravovedennja*. [The Essence and the Problems of Law and Jurisprudence]. Moscow, 1908. pp. 124-126. 4. Maksimov S. I. *Pravovaja real'nost': opyt filosofskogo osmyslenija*. [Legal Reality: the Experience of Philosophical Thinking]. Kharkiv, Pravo, 2002. p. 4. 5. Hajdegger M. *Vremja kartiny mira* [The time of the Picture of the World]. Moscow, Progress Publ., 1986. pp. 221-225. 6. Alekseev S. S. *Pravo na novom poroge tysjacheletija. Nekotorye tendencii mirovogo pravovogo razvitija – nadezhda dlja sovremennoj epohi*. [The Law on the New Millennium. Some Trends in the World's Legal Development – the Hope for the Modern Age]. Moscow, Statut Publ., 2000. p. 39. 7. Koval's'kyj V. S., Kozintsev I. P. *Pravotvorchist': teoretychni ta lohichni zasady*. [The Lawmaking: Theoretical and Logical Principles]. Kiev, Yurinkom Inter Publ., 2005. pp. 30-31. 8. Docenko T. A. *Sushhnost' juridicheskikh konstrukcij* [The Essence of the Legal Structures]. Nizhnij Novgorod, 2000. p. 316. 9. Cherdancev A. F. *Juridicheskie konstrukcii i ih rol' v nauke i praktike*. [Legal Structures and their Role in the Science and Practice]. Moscow, Pravovedenie Publ., 1972. – vol. 3. p. 83. 10. *Nahrebel'nyy V. P. Zakonodavcha tekhnika ta efektyvnist' zakonotvorennja v Ukrayini*. [Legislative Technique and Lawmaking Effectiveness in Ukraine]. Kiev, Yurinkom Inter Publ., 2002. p. 131. 11. *Iering R. Duh rimskogo prava*. [Roman Law Spirit]. Moscow, Medum Publ., 1999. p. 25. 12. *Koval's'kyj V. S., Kozintsev I. P. Pravotvorchist' i teoretychni ta lohichni zasady*. [Lawmaking and Theoretical and Logical Principles]. Kiev, Yurinkom Inter Publ., 2005. pp.150-151.